
УДК 80:94(477)

Ольга Черемська

Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця, м. Харків

ФІЛОЛОГІЧНА ШКОЛА ОЛЕКСАНДРА ПОТЕБНІ В ОЦІНЦІ ОЛЕКСІЯ ВЕТУХОВА

Стаття містить аналіз наукової спадщини Олексія Ветухова 1890 — 1920 років, присвяченої потебніані; розкрито поняття потебніанство; схарактеризовано основні ідеї лінгвософії науковця і педагога О.О. Потебні за матеріалами мемуаристики та науковими працями його учнів і послідовників; наголошено на теоретико-методологічних аспектах багатогранної діяльності вченого, що лягли в основу наукової школи О.О. Потебні; акцентовано на дотриманні дослідниками принципу науковості філологічного пізнання, незалежно від ідеологічних доктрин часу.

Ключові слова: О.В. Ветухов, філологічна школа О.О. Потебні, потебніанство, психологічний напрям у мовознавстві.

В історії розвитку філологічної думки Харкову пощастило: Імператорський харківський університет, зокрема його історико-філологічний факультет, сприяв зародженню багатьох наукових осередків: школи філософії Й.Б. Шада, школи риторики І.С. Рижського, школи романтиків, яка об'єднавала молодих поетів — викладачів і студентів університету (І.І. Срезневський, А.Л. Метлинський, М.І. Костомаров та ін.) і школи філософії мови, що асоціюється з іменем О.О. Потебні [13: 14].

Коли говоримо про розвиток наукових ідей О.О. Потебні, послуговуємося поняттям *потебніанство*. Цей термін вживають учні, послідовники й прихильники наукових поглядів учителя. Назва «потебніанство» стосується також оточення О.О. Потебні, людей, які особисто знали, слухали лекції, спілкувалися з ним. Власне, ця назва має ще один лексико-семантичний варіант: застосування ідей О.О. Потебні до пояснення нових явищ гуманітарного знання.

© О.С. ЧЕРЕМСЬКА, 2018

Про філологічну школу О.О. Потебні маємо перші згадки в працях його учнів і послідовників. Як стверджує М.І. Сумцов: «Історія науки в Росії за ХІХ ст. ясно вказує на такі ймення, котрі одержали провідне значіння, таких вчених, котрі керували думками на протязі значного числа років, керують досі, під прапором котрих виникли «школи», наукові традиції, наукові напрямки. Такими керовниками в першу добу були в межах філології, історії мистецтва й письменства Буслаєв, Тіхонравов і Фортунатов, родоначальники наукових шкіл, трохи пізніш — Потебня, Шахматов, Олександр Веселовський і Ягіч. Їхнє значення першорядне; їхні наукові твори мають великий вплив на розвиток думки; їхні учні численні...» [20: 5]. Учений наголошує на складних умовах, у яких, на відміну від названих науковців, перебував О.О. Потебня: писав у провінційних наукових виданнях, що виходили в Києві, Воронежі, Варшаві. Імовірно, тому його твори не знаходили «просторих шляхів», однак «зачеплені в творах Потебні глибокі лінгвістичні й філософські думки, потроху жевріючи, не згасли, не вкрились попід забуття, а все більш розгораються, і все більш наростає число прихильників Потебні» [20: 5]. Д.І. Багалій, зазначаючи в ювілейному «Науковому Збірнику Харківської науково-дослідної катедри історії української культури (Присвяченому пам'яті проф. О. Потебні» (Т. 2 — 3, Харків, 1926) про досягнення кафедри історії української культури, яка мала у своєму складі секцію історії українського письменства, зауважив, що в цьому виданні, як і в попередньому, кафедра зробила внесок у «потебніанство», яке виросло зі школи О.О. Потебні.

Термін *'потебніанство'* окреслюють як *філософсько-лінгвістичну концепцію, лінгвістичну течію*, створену учнями й послідовниками О.О. Потебні *філософсько-поетологічну школу, наукову школу О.О. Потебні, напрям у розвитку суспільного знання*. Лінгвософські аспекти феномену *потебніанство* досліджено в працях Л.А. Булаховського, О.Т. Горбача, С.В. Вакуленка, А.І. Даниленка, Н. Долуд-Левчук-Керечук, С.Я. Єрмоленко, В.С. Калашника, Л.А. Лисиченко, В.Ю. Франчук, Ю.В. Шевельова, Є.Х. Широкоград; етнолінгвістичні — у розвідках О.В. Ветухова, В. Петрова, М.І. Сумцова, М.К. Дмитренка; філософські — у студіях Андрія Белого, Т.І. Райнова, Д.І. Чижевського; педагогічні — В.І. Харцієва, П.О. Селігея, І.М. Кардаш; психолінгвістичні щодо літературознавства — у творчій спадщині Д.І. Овсянико-Куликовського, Б.А. Лезіна, А.Г. Горнфельда, О.І. Білецького, Б.О. Навроцького, І.М. Фізера, О.М. Фінкеля, І.М. Дзюби, Ю.М. Безхутрого, І.Л. Михайлина, О.Д. Сінченка; історико-культурологічні — у працях Д.І. Багалія, Д.І. Яворницького, В.Ю. Іващенко. Про самого О.В. Ветухова в мовознавчій літературі маємо лише поодинокі згадки [12: 66; 21; 22: 55; 23: 100], хоч його праці засвідчують не лише популяризацію спадщини О.О. Потебні, а й розвиток ідей ученого [2 — 9].

У статтях О.В. Ветухова «Потебніанство» (Москва, 1923), «Акад. М. Сумцов та потебніанство» (Харків, 1926), Д.І. Багалія «Олександр Опанасович Потебня» (Харків, 1923), М.Ф. Сумцова «До історії наукового впливу О.О. Потебні» (Харків, 1926) фіксуємо термін «потебніанство» (фонетичний

варіант «потєбніянство»). Ці вчені розпочали опрацювання наукової спадщини О.О. Потєбні після його смерті й сприяли розвитку потєбніянства: «вже зараз виросло «потєбніянство», яке розробляє його наукову спадщину. Тут ми зустрічаємо таких вчених, як акад. Овсяніко-Куліковський, Горнфельд, акад. Сумцов, Б. Лезін, пр. Вєтухов та інші» [1: 143].

В Енциклопедії українознавства за редакцією проф. В.М. Кубійовича (Париж — Нью-Йорк, 1970) О.Т. Горбач окреслює межі й коло представників наукової школи О.О. Потєбні: «Потєбніянство, філософічно-поетологічна школа, утворена учнями й послідовниками О. Потєбні у 1890 — 1920-х рр. гол. при Харківському Ун-ті, згрупована б. зб. «Вопросы теории и психологии творчества» (8 тт., 1907 — 23, за ред. Б. Лезіна), а також «Бюлетеню Ред Комісії для вид. творів О. Потєбні» (1921); до неї належали Д. Овсяніко-Куліковський, О. Вєтухів, Б. Лезін, А. Горнфельд, Т. Райнов, В. Харцієв, Енгемеєр та ін.» [10: 2279].

Чіткіших обрисів набуває діяльність наукової школи О.О. Потєбні наприкінці ХІХ — на поч. ХХ ст. у працях О.О. Вєтухова¹. У статтях «О.О. Потєбня» (Харків, 1896), «О.О. Потєбня» (Варшава, 1898) [2], «Потєбніянство» (Москва, Петроград, 1923, книга перша; Москва, 1923, книга друга) [3], «Акад. М. Сумцов та потєбніянство» (Харків, 1926) [4], «До розуміння Потєбні (Критично-бібліографічні уваги)» (Харків, 1926) [8] та ін. О.В. Вєтухов характеризує постать учителя на тлі Харківської філологічної школи й наукової думки межі тисячоліть загалом. Мовознавець розкриває творчу лабораторію Потєбні-мислителя, звертаючись до спогадів його учнів: «чарівна постать учителя (у найвищому, найкращому значенні цього слова), його натхненна мова давала їм крила для злетів їхньої думки, і вони насолоджувалися запашним ароматом у саду творчому свого наставника» [3 I: 110].

У статті «Потєбніянство» (Москва — Петроград, 1923, книга перша) О.В. Вєтухов наводить факт, який його глибоко обурив і спонукав до на-

¹ Олексій Васильович Вєтухов (Вєтухів) (15(27).03.1869 с. Тернова Вовчанського повіту Харківської губернії — грудень 1941, Харків) — український лінгвіст, етнограф, краєзнавець, літературознавець, представник Харківської філологічної школи. Як учень і популяризатор учення О.О. Потєбні О.В. Вєтухов принципи потєбніянства застосовував в етнографічних працях. У наукових розвідках із фольклору та етнографії, присвячених дослідженню колискових, замовлянь і оберегів різних народів, учений розвиває думки О.О. Потєбні, висловлені в працях «Пояснення малоросійських і споріднених народних пісень» (1890), «Про деякі символи в слов'янській народній поезії» (1860), «Про міфологічне значення деяких обрядів і повір'їв» (1865). О.В. Вєтухов вивчав наріччя Слобожанщини («Говір слободи Олексіївки Старобільського повіту Харківської губернії» (1893); переймався проблемою читача, формування книгозбірень у Харкові («До питання про «толкову» бібліографію по вивченню краю» (1927); здійснював просвітницьку діяльність як член Харківського історико-філологічного товариства, секретар його педагогічного відділу та Харківського товариства поширення у народі грамотності. Із 1920 до 1930 рр. — професор Харківського інституту народної освіти ХІНО, де викладав курси: «Соціальні основи мови», «Методика викладання російської та української мови», «Методика викладання літератури», «Етнографія-етнологія у зв'язку з краєзнавством», «Лінгвістична система О.О. Потєбні» [12; 16; 21 — 23].

писання цієї статті: «ще недавно на одному із всеросійських з'їздів у Петербурзі довелось нам почути таку фразу: «Якийсь малоросійський професор Потебня...» [Там само]. Хоча, за свідченням О.В. Ветухова, прихильниками творчості О.О. Потебні були письменник Андрій Бєлий, математик Г.О. Грузинцев (син професора фізики Харківського університету О.П. Грузинцева), російські філологи Л.П. Якубінський, В.М. Жирмунський, письменник і кіносценарист В.Б. Шкловський, філологи й педагоги О.М. Лебедєв та І.П. Плотников, які на сторінках започаткованих ними видань «Родной язык в школе» (1914 р.) і «Народное Просвещение» (1918 — 1930 рр.) пропагують основи теорії поетики О.О. Потебні [3 І: 111, 114; 9: 2]. =

Учений наголошує на тих ідеях О.О. Потебні, які дали поштовх до розвитку філології. Найважливішими його відкриттями на основі чіткого аналізу, побудованого на значній кількості фактів мови, як зазначає О.В. Ветухов, є погляд на **мовну творчість** (виділення наше — *О. Ч.*) як симбіоз двох величин — художнього і наукового мислення, творча енергія яких породжує слово. Оскільки джерело наукового і художнього мислення одне — мовна творчість, що вносить новий погляд на теорію взаємозв'язків цих, здавалось би, різних сфер пізнання, то цим наочно продемонстровано: «творча енергія породжує слово, усвідомлюване як думка, а поетична енергія народів, яка виражається в тропях і фігурах, породжує міф, усвідомлюваний як світогляд», що його визначає О.О. Потебня, як попередня стадія науки, як її найближче минуле» [3 І: 112]. У зв'язку з цим О.В. Ветухов пише, що «погляди В'ячеслава Іванова на походження міфу з художнього символу, Брюсова — на самоцінність слів і словесних сполук, є прямим продовженням, а іноді лиш переспівом думки Потебні» [3 І: 112].

Дослідник погоджується з висновком О.О. Потебні, що творчість (зокрема мистецтво) не тотожна пізнанню: «художній витвір ні в якому разі не дорівнює арифметичній кількості його складників, а неодмінно більший за них, оскільки до нього ввійшла нова велика сила — труд творця» [3 І: 112].

Для потебніанця О.В. Ветухова: «**символізм мови** (виділення наше — *О. Ч.*) — у її поетичності; доки в нашій пам'яті, у нашій свідомості живе поєднання звука з внутрішньою формою (напр., квітка — «Мати-мачуха»), це образ, це поезія; і поезія — одне з мистецтв; так установлюється суттєва ознака для будь-якого мистецтва — мислення образами; вони — засоби створення образів» [Там само]. Актуальним є, на думку О.В. Ветухова, широкий погляд О.О. Потебні на символізм мови, слова як метафори, як першопочатку, що заховує в собі потенційно ряд нових смислів; на розуміння художньої творчості як продовження символізму слів — аж до визнання можливості символізму звуків [3 І: 113].

Потебніанці, а саме школа «опоязівців», представники якої видавали збірник із теорії поетичної мови, заклали основи зв'язку між звуком і його значенням. Вони вважали О.О. Потебню засновником так званого «формального» методу не лише в галузі граматики, а й у сфері історико-літературних досліджень, що мають базуватися на історико-порівняльній

основі, з урахуванням біографічного матеріалу, історії літературних шкіл і традицій, літературної хронології, історії стилю.

У час, коли писав свої роздуми О.В. Ветухов, актуальними були явища мовного пуризму, запозичень, які властиві всім історичним періодам розвитку мов. Потебніанець пропонує свою оцінку таких явищ: «Прогресивність і консерватизм — це вдих і видих людської думки. Пуризм настільки ж важливий і потрібний в еволюції мови, як і свавільна творчість, але ні те, ні те не створює величі мови, ні її розквіту.. Мова перелому, мова переходу від одних культурно-побутових форм до інших, звичайно грубо порушує правила граматики і стилістики, — це її стихія... Показником культури є не ці новинки — їх скрізь досить, але ставлення до них верхів — грамотність цих верхів. Не можна загородити потік, але можна спрямувати його. Не можна викоренити ні вульгарне тяжіння до нових словечок, ні озлоблену ненависть до нового слова, але можна навчити людей розумно і дбайливо ставитися до своєї мови» [3 I: 115 — 116].

Крім безпосередньо ословлених ідей О.О. Потебні, О.В. Ветухов у своїх публікаціях робить спробу змалювати образ ученого як конкретної живої людини, яка привертала увагу оточення. У фактографічній статті «О.О. Потебня» (Варшава, 1898) [2] він аналізує автобіографію О.О. Потебні, спогади його учнів А.Г. Горнфельда, В.І. Харцієва, Д.І. Овсянико-Куликовського, М.Ф. Сумцова, відгуки професорів Харківського університету І.І. Срезневського, Б.М. Ляпунова, І.В. Нетушила та ін. Розкриваючи психологічний портрет О.О. Потебні, дослідник вирізняє ті риси вченого, які вивищували його над сучасниками: «Потебня — особистість геніальна, тому він у своєму розвитку в деяких галузях думки пройшов швидше за інших ті стадії, у яких думка середньої сучасної людини частково вступила, частково вступає, а до дечого лише готується» [2: 9]. Ясність, строгість і оригінальність думки, заглибленість та надзвичайна зосередженість, самовіддана діяльність професора як очільника Харківського історико-філологічного товариства привертала увагу й захоплювали не лише філологів, та й не тільки в Україні.

Детально описує О.В. Ветухов враження про О.О. Потебню його сучасника А.Г. Горнфельда², який залишив яскраві спогади про постать О.О. Потебні, характерною особливістю наукової системи якого було «мислення в образах»: «...до чужої думки він завжди вмів ставитися з тим високо академічним тактом, що властивий лише людям, які стоять на

² Згодом виступив як перекладач, учений-теоретик і критик-аналітик, спочатку навчався на юридичному факультеті Харківського університету, випадково потрапивши на лекцію О. Потебні, прослухав й інші лекції вченого з теорії словесності та став одним із прихильників і послідовників його ідей. Відомий працями «Муки слова» (СПб., 1906) і «Пути творчества» (Пг., 1922). «Новые словечки и старые слова» (Пг., 1922) про мовний пуризм, у яких розвинув ідею психології творчості як безперервного процесу, основаного на антиномії знака й позначуваного, мистецтва як однієї з форм пізнання, автор статей із теорії словесності, зокрема й для Енциклопедичного словника Брокгауза і Ефрона (Петербург, 1890 — 1907) [8].

висоті знання: чужа думка заперечується необмежено, різко, непохитно, — і в той же час так м'яко й делікатно, немов зачеплено душевне життя найближчої людини. — Це, між іншим, особливо яскраво і цікаво проявлялося на ставленні професора до відомої дисертації «Естетичні відношення мистецтва до дійсності», основний погляд якої (про перевагу дійсності над мистецтвом) був, на його думку, лише плодом сумного непорозуміння... *Визначаючи мистецтво як мислення в образах, він викладав тривалу й складну історію мови; слово ставало в цій історії продуктом послідовних переходів думки, де кожен перехід був створенням нового образу: історія мови ставала історією мистецтва і поетичний вислів ставав не матеріалом, не окрасою мовлення, а самостійною елементарною, найпростішою формою художньої творчості» [2: 19 — 20].*

У праці В.І. Харцієва «Спогади про О.О. Потебню» (Харків, 1892), що її цитує О.В. Ветухов, схарактеризовано риси педагогічної творчості О.О. Потебні — динамізм і логіка спілкування; діалогічна манера оповіді, переважно, бесіда; прийом запитань і відповідей: «Не знаю, як відкривав Потебня свої курси в минулому; у тих, які він читав в останні роки, не було узагальнених вступних зауваг, що складають необхідну частину університетських викладів. Професор, немов уникаючи витрачання часу, поспішав увести своїх слухачів у коло накреслених ним для нового курсу питань, і цей курс, як епічна пісня, починався не або ово, не із сухих генеалогічних подробиць, а із середини. — Що таке російська мова? Яке визначення дають їй звичайно?» — запитував Олександр Опанасович голосом, тоном мовлення, усією своєю фігурою даючи відчуття, що розмова буде про щось важливе, серйозне» [2: 25]. У лекціях домінував евристичний метод навчання — від простого до складного, від часткового до загального: «...питання про користь граматики зводиться до питання про користь історії, вищим положенням якої він вважає думку про братерство народів, про єдність людства. Завдання теоретичного знання мови загальном і граматики зокрема професор вважав у тому, щоб довести до свідомості мету, що її ставить мова, і засоби, за допомогою яких досягають цієї мети... Мова — це не факт, а діяльність, спрямована на перетворення матерії звуків для цілей думки, і що в різних мовах цілі ці досягаються різними шляхами, визначаючи національний їх характер, професор вивів звідси положення, що мовознавство націоналістичне і що нашою метою повинно бути вивчення особливостей укладання думок у російській мові... Знання мають форми, які залежать від форм мови, творчих і створюваних; такими є слово, речення, частина мови... Зі зміною граматичних розрядів змінюються і розряди думки» [Там само].

Основне значення праць О.О. Потебні, на думку В.І. Харцієва³, не лише наукове, а й глибоко моральне: «Якщо зібрати воедино те, що

³ В.І. Харцієв творчо розвинув міфопоетичну теорію вченого в працях «Основы поэтики Потебни» (1910), «Элементарные формы поэзии» (1911), «Что такое проза?» (1911), «Мифотворения, поэзия и наука» (1914), «Формы поэтического и прозаического мышления», «Об-

давали уроки О.О. Потебні в моральному плані, то в серцях колишніх студентів передусім виділялися дві великі заповіді: про ставлення до минулого і сучасного» [Там само].

Завершується аналітичний огляд О.В. Ветухова розглядом статті Д.І. Овсянико-Куликовського⁴ «Потебня как языковед-мыслитель» («Киевская старина», 1893). Оцінюючи О.О. Потебню як особистість, Д.І. Овсянико-Куликовський наголошує на тих рисах, властивих представникам Харківської філологічної школи, які сформувалися під впливом О.О. Потебні: аргументованість і докладність опису, багатство фактажу, еволюційний історизм із майже повною відсутністю абсолютних визначень і характеристик, властивих мовознавчим студіям першої половини ХІХ ст. Уривок зі статті Д.І. Овсянико-Куликовського про вчителя наводить О.В. Ветухов: «Для нього розумова праця була справою життя: він говорив тільки про те, що переживав, тому кожна його стаття, кожна замітка має на собі відображення його світогляду — цілісного, стрункого і оптимістично-здорового... Знайомлячись із загальним світорозумінням Потебні, бачиш у кожному його творі відповідь на болюче питання, — відповідь цікаву не лише як вирішення питання, а як дороговказ, куди і як іти, розв'язуючи відоме питання загалом» [2: 45 — 46].

О.В. Ветухов оцінює наукові розвідки харківських професорів — сучасників О.О. Потебні. Так, І.І. Срезневський, здійснивши у 1876 р. аналіз класичної праці «Із записок з російської граматики», відзначав її новаторський характер [17: 303 — 325]. Із цією працею, на думку О.В. Ветухова, співзвучна стаття А.С. Будиловича про О.О. Потебню. А.С. Будилович назвав того першим серед учених, який створив засади граматичного синтаксису, що бере початок від форм окремої мови і перевіряється прикладами історичного та порівняльного мовознавства [17: 352 — 356]. Важливим, на думку О.В. Ветухова, є й твердження І.В. Нетушила, який підкреслює характерну рису граматичних досліджень О.О. Потебні — дивовижне вміння вносити в порівняльну граматику елементи філософії мови, майстерне поєднання історико-порівняльного й філософського напрямів, що рідко трапляється в мовознавстві [2: 39].

Сучасником О.О. Потебні був і вчений Б.М. Ляпунов. Він відзначав взаємозумовлену цілісність фонетичних, фонетико-діалектичних, ети-

разность и эмоционность в поэзии» та ін., а також у методичних працях: «Психология поэтического образа в применении к воспитанию» (1911).

⁴ Як учень і послідовник О.О. Потебні Д.І. Овсянико-Куликовський належав до психологічного напрямку в мовознавстві («О значении научного языкознания для психологии мысли» (1901), вивчав проблеми лінгвістики у взаємодії з питаннями психології, художнього мислення та літературної творчості («Язык и искусство» (1896), застосовував теорію О.О. Потебні, аналізуючи творчість російських класиків («М.В. Гоголь» «Л.М. Толстой», «І.С. Тургенев», «Этюды о творчестве А.П. Чехова» та ін.). Харківський період діяльності Д.І. Овсянико-Куликовського (1888 — 1905) ознаменований дальшим розробленням проблем теорії і психології художньої творчості («Вопросы теории и психологии творчества» (1902), «Основы художественного творчества» (1907). За його участі в Харкові започатковано видання наукових збірників «Вопросы теории и психологии творчества» (1907 — 1923) [11].

мологічних, семасіологічних та синтаксичних явищ у теорії О.О. Потебні, яка пов'язана з тим, що етимологічний і синтаксичний погляд на мову — це не дві частини граматики, а лише два різні погляди на мову: синтаксичний погляд — описовий, а етимологічний — історичний [17: 356 — 363]. Таке глибинне осягнення мовних явищ, зазначив Б.М. Ляпунов, спричинене різнобічністю і глибиною Потебні-філолога давнього типу, причому «різнобічність не робила його поверховим, чим і позначений його прекрасний, незвичайний дар, оскільки глибина у поєднанні з різнобічністю притаманна дуже небагатьом» [2: 39].

Для охочих заглибитися в творчу лабораторію О.О. Потебні О.В. Ветухов здійснив бібліографічний опис спадщини вченого й наукової потебніани, представленої у двох додатках наприкінці статті: Додаток А, що містить «Список надрукованих праць О.О. Потебні, з принагідними вказівками найголовніших рецензій про них і популярних статей на ті ж теми»; додаток Б, який уміщує «Список праць Потебні, що залишаються ненадруковані» [2: 47 — 59].

Науковий огляд О.В. Ветухова свідчить, що на той час іще не дістали глибокого висвітлення праці О.О. Потебні з народної словесності та поезики [2: 41]. Однак у його статті «Акад. М. Сумцов та потебніанство», написаній 1924 р. з нагоди другої річниці від дня смерті М.Ф. Сумцова, О.В. Ветухов акцентує на значному поступі в цій галузі [4:1]. Він підсумовує здобутки М.Ф. Сумцова як члена Потебніанського Комітету, створеного у вересні 1920 р. Члени цього комітету мали впорядкувати рукописи, матеріали до біографії вченого, його наукову спадщину та підготувати повне зібрання (у 20-и томах) його творів.

1887 р. М.Ф. Сумцов публікує в «Київській старовині» статтю «Тридцятиліття службової діяльності Потебні». У потебніані М.Ф. Сумцова⁵ — спогади про прилюдні доповіді О.О. Потебні, присвячені Достоєвському, Толстому, виступ про Шевченка та лекції про Сковороду, Квітку-Основ'яненка. В останній рік свого життя М.Ф. Сумцов видає працю «Велетень думки й слова», що поповнила потебніану.

О.В. Ветухов продовжує свій науковий огляд статтею «До розуміння Потебні (Критично-бібліографічні уваги)», яка вміщена в науковому збірнику Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури за 1926 р. Зазначена стаття стала відповіддю на критику творчості О.О. Потебні. Не вдаючись до аналізу цієї статті, зауважимо лише, що

⁵ М.Ф. Сумцов був також великим послідовником ідей О.О. Потебні. Під впливом вчителя здійснив спробу власної реконструкції давніх уявлень, обрядів, звичаїв, пояснення міфічних елементів та тлумачення символів на основі порівняльних студій («Нарис історії християнської демонології» (не була надрукована), «Нарис історії чаклунства в Західній Європі» (1878), «Про народні погляди слов'ян на новонароджене дитя» (1880), «Спроба пояснення української пісні про Журила» (1885), «Релігійно-міфічне значення українського весілля» (1885), «Тур в народній словесності» (1887), «Культурні переживання» (1890), «Ворон у народній словесності» (1890), «Женіння свічки» (1890), «Заєць у народній словесності» (1891), «Миша в народній словесності» (1891) та ін.).

вона присвячена критичному оглядові потєбніани початку 1920 рр. у галузі історії, філософії та літературознавства. О.В. Ветухов аналізує праці Д.І. Багалія «Олександр Опанасович Потєбня» (Загальна характеристика) (1924) та Т.І. Райнова «Олександр Опанасович Потєбня» (1924); С.Ю. Семковського «Национальная проблема» (1922); статті А.П. Машкіна «На шляху до наукової естетики» (1922), «Потєбня» (1921); В. Коряка «До питання про схему Укр. літератури» (1922), гостро полемізує з автором статті «Потєбня й Лотце» В. Петровим. У збірнику вперше опубліковано також статтю О. Потєбні «Частное об общем», яку можна розглядати як дискусію з В. Петровим.

Дослідник відзначає намагання Д.І. Багалія виявити основу українських симпатій ученого, подавши портрет науковця на тлі соціально-історичних умов, зокрема реформи 1861 р., яка не задовольнила суспільство й привела до активізації народницького руху, виникнення «Громади», участь у якій бере молодий О. Потєбня. Д.І. Багалій убачає заслугу вченого-мислителя в особливій здатності глибоко розуміти напрями поступу, шляхи та способи національного самовизначення і підтверджує думку цитатою з листування О.О. Потєбні й І. Белікова: «Студентам треба стати перш за все українцями, а потім піклуватися про те, щоб зробити й університет українським» [8: 12].

Російський філософ Т.І. Райнов, який ознайомився з ученням О.О. Потєбні через свого вчителя й учня О.О. Потєбні Д.І. Овсянико-Куликовського, у монографії «Александр Афанасьевич Потєбня» (Петроград, 1924) характеризує вченого на тлі російської науки 60 — 80-х рр. ХІХ ст. Даючи високу оцінку постаті О.О. Потєбні як науковця, він зазначав, що мовознавець виявляв хист до формування принципів питань науки, він не тільки створив перший нарис еволюції граматичних форм мови у зв'язку з еволюцією форм пізнання, а й окреслив психологію художнього й наукового мислення. Осягнувши проблеми, які хвилювали німецький класичний ідеалізм, зокрема філософський психологізм 1840 — 1850 рр., О.О. Потєбня поставив завдання простежити об'єктивування чуттєвих даних духовного життя людини за допомогою роботи колективної мови-думки, яка підіймає їх до мистецтва, а згодом науки як послідовних форм людського пізнання [18].

В окремих статтях зазначеного збірника простежуємо тенденцію впливу панівної тодішньої марксистської ідеології і відповідної філософії на тлумачення наукових праць із філології. Надходив період кінця двадцятих, коли погляди українських мовознавців зазнали ревізії. Філософи 20 — 30-х рр. ХХ ст. спиралися на філософію діалектичного й історичного матеріалізму як єдино можливого типу філософської рефлексії. У цей час відбувається поворот до філософії бюрократичного централізму — політизації, підпорядкованої принципу партійності. Філософія стала інтерпретатором і пропагандистом реальності в спрощеному, спотвореному вигляді, що викликало цілком природне несприйняття з боку науковців, зокрема представників наукової школи О.О. Потєбні. Особливо обурило

автора наукового огляду намагання В. Петрова виявити так звані слабкі сторони О.О. Потебні, вказавши на начебто численні запозичення у праці «Думка і мова» з Гумбольдта, Лотце й Штайнталя. Така ревізія праці О.О. Потебні засвідчила назрівання глибоких суперечностей у наукових підходах до його теоретичних засад і вказувала на потребу її ґрунтовного дослідження. О.В. Ветухов убачає причину таких безпідставних звинувачень саме в тому, що автор не дослідив навіть найменшої частини з «того широкого не обробленого поля», куди сягала думка О.О. Потебні, а тому й не зміг зрозуміти одного з найскладніших «основних питань у Потебні, без чого розуміти його неможливо — це в ученні про внутрішню форму». О.В. Ветухов здійснює ґрунтовний аналіз цього питання на основі відомих праць ученого, демонструючи їхню діалектичну єдність і органічну цілісність [8: 25 — 34]. «Глибокий, гострий та тонкий розум Потебні, зауважує потебніанець, його могутня діалектика й суцільність світогляду привели його до визнання суцільности та єдності ... в слові, як джерелі думки, як конкретної (образної), так і абстрактної (прозаїчної, безобразної): динаміка думки спирається на цю безперестанну зміну образних слів безобразними й, навпаки, поезія (мистецтво) готує шлях прозі (науці, техніці). Його колосальна найтонша лабораторна праця над сировиною мови, його дивна аналіза думки в самих різних її становищах ясно показала йому, що слово в зародкові є художній чи науковий твір, що мова та література — явища одного порядку, бо джерело цих двох потоків думки — одне» [8: 34]. А отже, з цього «єдинопочаткового слова», підсумовує О.В. Ветухов, випливає основне твердження його статті, яке сучасне буття ще не готове сприйняти, — що форма й зміст взаємно зумовлені.

Потебніана О.В. Ветухова не завершується згаданими статтями. У наукових працях, присвячених теорії словесності, потебніанець висловлює впевненість, що по всіх шкільних установах і у вищій школі незабаром з'являться нові підручники поезики й історії літератури, створені на основі вчення О.О. Потебні з естетики й поезики слова. На його переконання, «наука Потебні — вже вросла в життя. Є вже ряд приступних простих викладів цієї системи (хоча-б Плотнікова, вміщена в «Родном языке в школе» 1923 р., або докладніша Райкова «А.А. Потебня», П-д. 1924 р. Див. також укр. мовою А. Шамрай «О. Потебня і методологія історії літератури» в Науковому Збірникові Харк. наук.-дослідчої катедри історії Укр. культури» 1924 р. ч. 1.)» [9: 70 — 71].

Проаналізувавши праці О.В. Ветухова, присвячені науковій потебніані, можемо стверджувати, що основним завданням потебніанців була спроба побудови цілісної теорії, базованої на лінгвософських та психолінгвістичних аспектах учення О.О. Потебні. Дослідники розробляють теоретичні питання, заявлені в потебніанстві: проблема психології творчості, автора як суб'єкта творення, проблема образу й мислення, проблема методу дослідження, проблема змісту й форми. Однак, що найважливіше, — це спроба не просто реконструювати теорію О.О. Потебні, але поглибити її, реагуючи на виклики часу.

Як засвідчують ці й подальші дослідження потєбніанців, активна тридцятирічна науково-педагогічна діяльність ученого-мислителя О.О. Потєбні сприяла згуртуванню кола учнів, прихильників та послідовників і розгортанню діяльності філологічної школи О.О. Потєбні з усіма властивими їй ознаками: наявність лідера та представників, активність особистих контактів, спадкоємність тематики наукових досліджень, видання періодичних збірників, у яких надруковано наукові праці, спільність наукової діяльності та філософсько-світоглядної платформи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багалій Д. Олександр Опанасович Потєбня: Загальна характеристика: Промова на урочистих зборах Харк. ІНО в 32 роковини смерті Потєбні. *Червоний шлях*. 1924. № 4 — 5. С. 143 — 159.
2. Вєтухов А. А.А. Потєбня (29 ноября 1891 года). Варшава, 1898.
3. Вєтухов А. Потєбніанство. *Родной язык в школе*. 1923. Кн. 1. С. 110 — 116; Кн. 2. С. 106 — 108.
4. Вєтухов О. Акад. М. Сумцов та потєбніанство. *Наук. зб. Харк. наук.-дослід. катедри історії України*. Пам'яті акад. М.Ф. Сумцова. 1924. Ч. I. С. 1 — 4.
5. Вєтухов А. Из воспоминаний об А.А. Потєбне ([ум.] 29 ноября 1891) одного из последних его слушателей Р.И. Каширенинова ([ум.] 24 июня 1896). *ВХИФО*. 1913. Вып. 3. С. 45 — 48.
6. Вєтухов О. З архіву Потєбніанського комітету: (Уривки листування з Потєбнею, що стосуються укр. правопису). *Зап. іст.-філол. відділу ВУАН*. 1927. Кн. 13 — 14. С. 304 — 310.
7. Вєтухов О.В. Свято Потєбні в ХІНО 25 листопада 1928 року. *Зап. ХІНО*. 1928. Т. 3. С. 3 — 4.
8. Вєтухов О.В. До розуміння Потєбні. Критично-бібліографічні уваги. *Науковий Збірник Харківської науководослідної катедри історії української культури. Присвячене пам'яті проф. О. Потєбні*. Т. 2 — 3. 1926. С. 11 — 38.
9. Вєтухов О.В. Життя слова (Основа теорії поезици): Для вчителів та самоосвіти. Харків, 1925.
10. [Горбач О.] Потєбніанство. Енциклопедія українознавства. Париж, Нью-Йорк, 1970. Т. 6. С. 2279. Підпис.: О. Г.
11. Дабло Л.Г. Харківський період творчості Д. Овсянико-Куликовського. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку*. 2012. Вип. 18(2). С. 50 — 54. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uk_msshrg_2012_18\(2\)_13](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uk_msshrg_2012_18(2)_13) (дата звернення: 15.10.2018).
12. Дзєндзелівський Й.О. Вєтухов Олексій Васильович. *Українська мова. Енциклопедія*. Київ, 2004. С. 66 — 67.
13. Єрмоленко С.Я. Естетична концепція О.О. Потєбні і сучасна стилістика. *Культура слова*. Вип. 83. 2017. С. 6 — 12.
14. Лисиченко Л.А. Лінгвософські ідеї О.О. Потєбні. Олександр Потєбня: *Сучасний погляд: матеріали Міжнар. читань, присвяч. 170-річчю від дня народження, фундатора Харків, філол. шк., 11 — 12 жовт. 2005 р.* Харків, 2006. С. 6 — 15.
15. Лезин Б. О сочетании психологического метода изучения художественного творчества с марксистским. *Родной язык в школе*. 1927. Кн. 6. С. 90 — 105.
16. Марченко Е.С., Калиниченко Е.С. Алексей Вєтухов: судьба на изломе эпох. «Луньовські читання». *Матеріали науково-практичних семінарів (2010 — 2014 рр.)*. Харків, 2014. С. 174 — 185. URL: <http://dspace.univer.kharkov.ua/handle/123456789/12165> (дата звернення: 15.10.2018).
17. Потєбня А.А. Из записок по русской грамматике. Т. IV. Вып. 2. Глагол. Москва, 1977.
18. Райнов Т. Александр Афанасьевич Потєбня. Петроград, 1924. 110 с. URL: http://elib.gnpbu.ru/text/gaupov_a-a-potebnua_1924/go,12;fs,0/ (дата звернення: 17.11.2018).
19. Сінченко О. Неопотєбніанство Бориса Навроцького. *Синopsis: текст, контекст, медіа*. 2015. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stkm_2015_2_4. (дата звернення: 10.10.2018).
20. Сумцов М. До історії наукового впливу О. Потєбні. *Наук. зб. Харк. наук.-дослід. катедри історії укр. культури*. 1926. Ч. 2 — 3. С. 5 — 10.
21. Топорков А.Л. Вєтухов Алексей Васильевич. *Русские фольклористы. Библиографический словарь*. XVIII — XIX вв.: В 5 т. СПб., 2016. Т. 1: А — Г. С. 623 — 630.
22. Франчук В.Ю. Олександр Опанасович Потєбня. Київ, 1975.
23. Франчук В.Ю. Олександр Опанасович Потєбня. Київ, 1985.

REFERENCES

1. Bahalii, D. (1924). Oleksandr Opanasovych Potebnia: General characteristics: (A speech at the solemn assembly in Kharkiv INO on the 32nd anniversary of the death of Potebnia). *Chervonyi shliakh*, 4 — 5, 143 — 159 (in Ukr.).
2. Vetukhov, A. (1898). Aleksandr Afanasevych Potebnia (29th of November 1891). *RFV*. Vol. 39, 37 — 82 (in Rus.).
3. Vetukhov, A. (1923). Potebnyanstvo. *Native language at school*, 1, 110 — 116; 2, 106 — 108 (in Rus.).
4. Vetukhov, O. (1924). Akad. M. Sumtsov and potebnianstvo. *Scientific collection of Kharkiv science and research Department of Ukrainian History*. In memory of acad. M.F. Sumtsov. Vol. I, 1 — 4 (in Ukr.).
5. Vetukhov, A. (1913). From memories about A. A. Potebnia ([died] 29th of November 1891) from one of his last listeners R.Y. Kashyrenynova ([died] 24th of June 1896). *VKhYFO*, 3, 45 — 48 (in Rus.).
6. Vietukhov, O. (1927). From the Potebnia committee's archive: (Excerpts from the correspondence with Potebnia regarding Ukrainian orthography). *Notes of the historical philological department VUAN*, 13 — 14, 304 — 310 (in Ukr.).
7. Vetukhov, O.V. (1928). Potebnia's Festival at KhINO on 25th of November 1928. *Zap. KhINO*, 3, 3 — 4 (in Ukr.).
8. Vetukhov, O.V. (1926). To understanding of Potebnia. Critical and bibliographical remarks. *Scientific collection of Kharkiv scientific research department of history of Ukrainian culture*. V. 2 — 3. (Dedicated to memory of prof. O. Potebnia). P. 11 — 38. Kharkiv (in Ukr.).
9. Vetukhov, O.V. (1925). Life of a word (The base of poetic theory): For teacher and self-education. Kharkiv (in Ukr.).
10. [Horbach O.] (1970). Potebnianstvo. *Entsyklopediia ukrainoznavstva*. Paris — New York. Vol. 6. P. 2279. Sign.: O. H. (in Ukr.).
11. Dablo, L.H. (2012). The Kharkiv period of creativity of D. Ovsianyko-Kulykovskiyi. *Ukrainian culture: the past, the present, the way of development*, 18 (2), 50 — 54. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uk_msshr_2012_18\(2\)_13](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uk_msshr_2012_18(2)_13). (Accessed 15.10.2018).
12. Dzendzelivskiyi, Y.O. (2004). Vetukhov Oleksii Vasylovych. *Ukrainian. Encyclopedia*. P. 66 — 67. Kyiv (in Ukr.).
13. Yermolenko, S.Ya. (2017). The estetic concept of O.O. Potebnia and modern stylistics. *Cul'tura slova*, 83, 6 — 12 (in Ukr.).
14. Lysychenko, L.A. (2006). Linguosophic ideas of O.O. Potebnia. Oleksandr Potebnia: *Modern view: the materials of international reading, devoted to 170th anniversary of birth of Kharkiv philological school founder* (Kharkiv, 11–12th of October, 2005). P. 6 — 15 (in Ukr.).
15. Lezyn, B. (1927). On the combination of the psychological method of studying artistic creativity with the Marxist. *Native language at school*, 6, 90 — 105 (in Rus.).
16. Marchenko, E.S., Kalynychenko, E.S. (2014). Aleksei Vetukhov: the fate at the turn of epochs. "Lunovsky reading". *Materials of scientific and practical seminars (2010 — 2014)*. Kharkiv. P. 174 — 185. URL: <http://dspace.univer.kharkov.ua/handle/123456789/12165> (Accessed 15.10.2018).
17. Potebnya, A.A. (1977). From notes about Russian grammar. V. IV. Iss. 2. The Verb. Moscow (in Rus.).
18. Rainov, T. (1924). Aleksandr Afanasevych Potebnia. Petrohrad, 110 p. URL: http://elib.gnpbu.ru/text/raynov_a-a-potebnya_1924/go,12;fs,0/ (Accessed 17.11.2018).
19. Sinchenko, O. (2015). Neopotebnyanstvo of Borys Navrotskyi. *Synopsys: text, context, media*, 2. URL: <http://dspace.univer.kharkov.ua/handle/123456789/12165> (Accessed 10.10.2018).
20. Sumtsov, M. (1926). To history of scientific influence of O. Potebnia. *Scientific collection of Kharkiv scientific research department of history of Ukrainian culture*, 2 — 3, 5 — 10 (in Ukr.).
21. Toporkov, A.L. (2016). Vetukhov Aleksei Vasylevych. *Russian folklorists. Bibliographic dictionary*. XVIII — XIX c.: In 5 vol. V. 1: A — H, 623 — 630. Saint Petersburg (in Rus.).
22. Franchuk, V.Iu. (1975). Oleksandr Opanasovych Potebnia. Kyiv (in Ukr.).
23. Franchuk, V.Iu. (1985). Oleksandr Opanasovych Potebnia. Kyiv (in Ukr.).

Статтю отримано 19.11.2018

Olga Cheremaska

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Kharkiv

PHILOLOGICAL SCHOOL OF OLEKSANDR POTEBNIA
IN OLEKSIY VETUKHOV'S ESTIMATION

The article contains analysis of the scientific heritage of Oleksiy Vetukhov, who worked from the 1890s to the 1920s, concerning the Potebniana: "O.O. Potebnia" (1898), "Potebnianstvo" (1923), "Academician M. Sumtsov and Potebnianstvo" (1926), "Toward the understanding of Potebnia (Critical and bibliographical remarks)" (1926). The meaning of the concept word potebnianstvo, which students, followers and supporters of the scientific views of O.O. Potebnia used for designating the teacher's circle and applying ideas of the scholar to explain new aspects of the humanitarian science, and modern linguistics considers as philosophical and linguistic conception, linguistic direction, philosophical and poetological school, philological school of O.O. Potebnia, direction of the development of the knowledge about society, has been revealed.

The basic ideas of linguo-philosophy of O.O. Potebnia, according to O.V. Vetukhov, have been characterized: vision of the language work as symbiosis of literary and scientific thinking, creative energy of which gives birth to the word understood as thought; vision of the poetical energy of peoples (expressed in tropes and figures) which gives birth to myth understood as outlook; acknowledgement of language symbolism, the word as metaphor, primarily beginning which always contains a number of new symbols; understanding of literary creativity as continuity of the words symbolism.

The features of pedagogical work of O.O. Potebnia has been characterized on the basis of the materials from memoirs (A.H. Hornfeld, V.I. Khartsiev, D.I. Ovsianyko-Kulykovskiy, M.F. Sumtsov), reviews of Kharkiv University's professors (I.I. Sreznevskiy, B.M. Liapunov, I.V. Netushyl) that were analyzed by O.V. Vetukhov.

It has been emphasized on the theoretical and methodological aspects of the multisided activity of the scholar that laid the fundament of the scientific school of O.O. Potebnia: thinking through images, dynamism and logic of speaking; dialogical way of telling, conversation; strategy of questioning and answering.

It has been researched that basic task of the Potebnians was an attempt to build up the coherent theory based on the problems of creative psychology of the author as the subject of creation, image and thinking, research method, content and form, attempt not only to reconstruct the theory of O.O. Potebnia, but also to deepen it.

It has been accentuated on the features natural to representatives of the Kharkiv philological school that were shaped under the impact of O.O. Potebnia: argumentation and detail of the scientific description, plenty of facts, evolutionary historicism, absence of absolute definitions and characteristics, usual to the language studies of the first half of the nineteenth century; it has been underscored that the researchers followed the principle of scientific nature of the philological cognition regardless the ideological doctrines of that time.

Keywords: *O.V. Vetukhov, O.O. Potebnya's philological school, potebnianstvo, psychological direction in linguistics.*